

Ekler Péter

Antik források és előképek Augustinus Moravus Olomucensis *Dialogus in defensionem poetices* című művében

(Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, részletes kutatási beszámoló – 2015; melléklet a 10-14. lapokon)

Jelen – a későbbiekben publikálásra szánt – kutatási beszámolónkkal az előző évben megjelent kutatási eredményeinkhez¹ szeretnénk kapcsolódni. Alábbi írásunk fő célja annak bemutatása, hogy Augustinus Moravus Olomucensis (1467-1513) *Dialogus in defensionem poetices* című művében (Velece, 1493, a továbbiakban *Dialogus*)² mely antik forrásokat, előképeket idézte, említette, használta fel.

Augustinus a *Dialogus*ban népszerű humanista témát dolgozott fel. A mű szereplői Augustinus, a szerző alteregója; Laelius, aki foglalkozására nézve orvos; valamint az iszákos Bassareus. (Bassareus, mint legújabbán Smrcz Ádám kimutatta, nem szerves szereplője a beszélgetésnek, ami alapvetően a két barát, Augustinus és Laelius között zajlik.³) A beszélgetés (dialógus) fő kérdése annak eldöntése, hogy mi fontosabb és előbbre való: az orvostudomány vagy a költészet?

Mindenek előtt vázoljuk fel a *Dialogus* felépítését! Az első nagyobb egység a vita számára alkalmas helyszín kiválasztásával kezdődik (15-17. l.). Ezt követően az orvostudományról és az asztrológiával való kapcsolatáról esik szó (18-22. l.), majd Augustinus megcáfolja Platónnak a költőkről való (negatív) véleményét. A második nagyobb részben a költészetről lesz szó: előbb isteni eredetéről (23-24. l.), aztán arról a tiszteletről, megbecsülésről, amelyben a költészetnek és költőknek az antik világban része volt (24-25. l.), majd a költemények jótékony hatásairól, hasznáról (25-28. l.). Az utána következő nagyobb – és a mű gondolatmenete szempontjából legfontosabb – alegység a költeményekben és az azok alapjául szolgáló mitológiai történetekben rejlő mélyebb rétegek, jelentés allegorikus értelmezéséről szól (28-35. l.); ezt egy rövidebb szakasz követi a költők szokásairól és erkölcséről (35-36. l.). A kellemes stílusú, baráti hangulatú és olvasmányos mű végén – annak jelzésül, hogy az isteni inspirációból eredő *poetica* és az asztrológiai alapú *medicina* végső fokon összeegyeztethető – a szereplő maguk is közösen dalra fakadnak, és a Múzsákat dicsérik (37. l.).

A *Dialogus*t tartalmazó ösnyomtatvány-kiadás élén és végén egy-egy ajánlólevél, valamint egy kísérőköltemény olvasható Augustinus tollából. Témánk szempontjából az első ajánlólevél számít relevánsnak; róla alább, Platón kapcsán fogunk szólni. A dialógust „újtára indító” kísérőköltemény szövege allúziókban gazdag, ezért majdnem teljes terjedelmében közöljük a következőkben, vastagon szedve az antik forrásokból vett szókapcsolatokat és fordulatokat.

Ad libellum

I, liber, et nitidas celerem te confer ad arces
Praesulis, et docti principis ante fores!

¹ Péter Ekler, *Classical Literature as a Model and Standard in the „De Modo Epistolandi” of Augustinus Moravus Olomucensis*, in Horváth László (ed.), *Investigatio Fontium: Griechische und lateinische Quellen mit Erläuterungen. Beiträge der Tagung Klassisches Altertum - Byzanz - Humanismus der XI. Ungarischen Konferenz für Altertumswissenschaft*, Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 2014. pp. 159-169. (Antiquitas - Byzantium - Renascentia; 10.)

² A *Dialogus*t Karel Svoboda modern kiadása alapján idézem: Augustini Olomucensis *Dialogus in defensionem poetices*, ed. Karel Svoboda, Prague: Česka akademie věd a umění, 1948.

³ Ádám Smrcz, *The Portrait of Bassareus Medicus (Conrad Celtis und Augustinus Moravus)*, in *Augustinus Moravus Olomucensis. Proceedings of the International Symposium to Mark the 500th Anniversary of the Death of Augustinus Moravus Olomucensis (1467–1513). 13th November 2013, National Széchényi Library, Budapest*, edited by Péter Ekler and Farkas Gábor Kiss, Budapest: Institute for Literary Studies, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences – National Széchényi Library, 2015, 93–99.

Quid dubitas ne te tetricae discrimina frangant
 Turbae, vel rigidi probra supercilii? 5
 An **scombris tunicas** renuis, **thurique cucullos**,
Pascere vel **scabras** sordidulus **tineas**?
 An te difficiles remorantur **cardine postes**?
 Nulla mora est, licet hinc officiosus eas.
 [...]

Dum tamen a sacris manibus tractabere, praesens
 Ista velim **memori pectore** verba feras:
 „Dant alii **fulvi** certatim dona **metalli**, 20
 Gemmas et **Tyrio** vellera tincta **fuco**,
 Concretas glacies Massylaque robora et orbes
 Raraque Erythraei munera quaeque soli:
 Iste perexiguo tibi me properavit honore,
 Iussit et insignem nominis esse tui. 25
 Quod licet exiguum testetur muneris auctor,
 Addidit ast mentis pignora firma suae.”
I, liber, et nitidas celerem te confer ad arces
 Praesulis, et docti principis ante fores!⁴

A szöveget olvasva és a lábjegyzetben olvasható előképekkel összevetve megállapítható, hogy a kísérőköltemény egyértelműen azonosítható Martialis-, Ovidius- és Horatius-allúziókból épül fel. Az *Ad libellum* mind a szóválasztásban, mind gondolatiságában követi az antik előképeket; az első verssorokban olvasható gondolat gyakori, általános fordulata a művek előtt álló és azokat „újtjukra bocsájtó” verseknek – mind az ókori, mind a humanista szerzők között. Érdemes a verset egy másik, szintén Augustinus Moravus által írt kísérőkölteménnyel is összevetni. Az előző kutatási évben elemzett *De modo epistolandi* kísérő vers (két évvel később, 1495-ben jelent meg) kiváló pendant-ja a minket most érdeklő fenti versnek. A szemmel látható párhuzamok (*Quo properas, tam parve liber? Quo pergis inepte?*) miatt nem tűnik indokolatlannak, ha a másik verset is közöljük a lábjegyzetben.⁵

- 4
- a) – „Parue—nec inuideo—sine me, **liber, ibis** in urbem.” (Ovidius, *Tristia*, 1, 1, 1)
 - „**Ite**, leues **elegi**, doctas ad consulis aures” (Ovidius, *Epistulae ex Ponto*, 4, 5, 1)
 - „Romam **uade, liber**: si, ueneris unde, requiret,” (Martialis, 3, 4, 1)
 - „Vis commendari sine me cursurus in urbem,
parue liber, multis? An satis unus erit?” (Martialis, 3, 5, 1–2.)
 - „Quo tu, quo, **liber otiose, tendis**” (Martialis, 11, 1, 1)
 - „**Ibis**, io, Romam nunc **peregrine liber**” (Martialis 12, 2, 2)
 - b) – „et laxas **scombris** saepe dabunt **tunicas**.” (Catullus 95, 8)
 - „linquere nec **scombros** metuentia carmina nec **tus**?” (Persius 1, 43)
 - c) – „uel **turis** piperisue sis **cucullus**.” (Martialis 3, 2, 5)
 - „**nec scombris tunicas** dabis molestas:” (Martialis 4, 86, 8)
 - „coeperis, aut **tineas pascas** taciturnus inertis” (Horatius, *Epist.* 1, 20, 12)
 - „roditur ut **scabra** positum rubigine ferrum,
 conditus ut **tineae** carpitur ore liber,” (Ovidius, *Ep. ex Ponto* 1, 1, 71–72)
 - d) – „ianua, et emoti procumbunt **cardine postes**.” (Vergilius, *Aeneis*, 2, 493)
 - e) – „nam quamvis **memori** referas mihi **pectore** cuncta,” (Horatius, *Sat.* 2, 4, 90)
 - f) – „linqueret cum iam nemus omne **fuluo**
 plenus Alcides uacuum **metallo**.” (Seneca, *Agamemnon*, 857–858)
 - g) – „strata micant, **Tyrio** cuius pars maxima **fuco**” (Lucanus, X 123)
- 5
- Quo properas, tam parve **liber**? Quo pergis inepte?
 Curque fugis vatis scrinia tuta tui?
 An non tot nasos metuis? Tot denique ronchis

Id ipsum itaque, ut ad ipsius etiam originis eius rationem, unde id emanasse dixi, instituerem, talem mihi potissimum materiam deligere volui, quam ita effingerem tandem, ut quem ad modum **Platonis illis dialogis**, sic sermonibus etiam istis, quod sibi providus lectoris animus eliceret, relinqueretur.⁷

Augustinus a *Dialogus*ban Platón művei közül alapvetően háromra támaszkodik: *Phaidrosz*, *Ión* és *Állam*. A *Phaidrosz* alapvetően abból a szempontból jelent mintát Augustinusnak, hogy Augustinus a dialógus helyszínének kiválasztásakor a *Phaidrosz* dialógus helyszínéhez alkalmas terepet keres. (Mint láttuk, Augustinus a *Phaidroszra* már az ajánlólevélben is felhívta figyelmünket.)

A *Dialogus* alapvetően Augustinus (vagyis Augustinus Moravus alteregó-ja!) és Laelius versengése, vitatkozása arról, hogy a költészet és az orvostudomány közül melyik fontosabb, felsőbbrendű. Augustinus a költészetet védelmezi, Laelius pedig az orvostudományt. A *Dialogus* elején tehát a vitához alkalmas helyszínt keresnek. Augustinus művéből idézünk:

Augustinus: Admonere me videris platani illius, quam in Phaedro suo divinus ille Plato disputatione Socratis adprime illustratam reliquit. Nam et opacitas est eadem, et aquila subterlabens non minus huic quam illi foecundioris fomenti suppeditat.

Laelius: Anne hic quiescendum putas?

Augustinus: Maxime, talia siquidem loca ingenio et Musis vehementer accomodata iam pridem expertus sum.⁸

A kellemes hangulatú sorokat olvasva Platón dialógusai, elsősorban pedig a *Phaidrosz* jut eszünkbe: Augustinus és Laelius a *Phaidrosz* helyszínéhez hasonló környezetben állnak neki vitatkozni. A *Phaidrosz*ban az Ilisszosz folyó mellett, fák tövében (229a), a *Dialogus*ban pedig Itáliában, a Brenta folyótól nem messze, szintén fák alá ülnek le vitatkozni.

Augustinus Platón két másik művére, az *Iónra* és az *Államra* szerveesebben, tartalmi szempontból fog hivatkozni. Az Augustinus és Laelius közötti vita egy pontján arról is szó esik, hogy a költőket (illetve orvosokat) kizárják az államból, elzavarják a városból. Lássuk a szöveget:

Laelius: Ita sententia ista tua omne id, quicquid usquam medicorum est, humano consortio excludis, ut, quod olim Plato de poetis tuis censuit, id tu modo de medicis rectius fore dicas.

Augustinus: Tanquam scilicet si id eis accidat, inauditum quoddam piaculum admissum autumes?

Laelius: Ut libet, inquam. Nunquam id mihi tamen persuaseris, huiusce professionis hominibus talem unquam ignominiam inustam, ut urbibus propulsandi (quem ad modum poetis olim tuis accidit) decernerentur.⁹

A *Dialogus* egyértelműen Platón *Állam* című művére utal. Azért, hogy megértsük, miért tanúsít Szókratész a költőkkel szemben ilyen szigorú és kritikus hozzáállást, szóljunk bővebben az *Állam* releváns részeiről! Az *Állam*ban, elsősorban a 2. és 3. könyvben Szókratész kritikus kijelentéseket tesz a költészetre és a zenére, egészen pontosan a költészetnek és a zenének a vallási és erkölcsi nevelésben betöltött szerepére vonatkozóan. Szókratész részletesen foglalkozik azzal, hogy az örök milyen meséket hallgathatnak, és hogy az államban a költészet mely formáit szabad engedélyezni. Véleménye szerint a leendő generációk nem ismerhetnek meg olyan meséket, amelyekben az istenek tisztességtelen dolgokat tesznek; a gyermekek és ifjak nem hallhatnak arról, hogy istenek egymás ellen harcolnak, egymás ellen bűnöket követnek el, vagy az embereknek ártanak! Tudniillik nem szabad a gyermeket arra tanítani, hogy az istenek rossznak is okozói lehetnek. Mivel az istenség jó, nem árthat az embernek. Ha az embereket csapás éri, azt megérdemelten, büntetésből kapják. Szókratész szerint a mesék, a történetek nem terjeszthetnek hamis vallási nézeteket! Ellenőrzés alá kell tehát vonni a meseköltőket, a történeteket pedig meg kell rostálni, vagy magyarázatokat kell fűzni hozzájuk, hogy a gyermekeket ne zavarják össze. Szókratész kritikai

⁷ *Dialogus in defensionem poetices*, Karel Svoboda (ed.), (n. 2), 12, 1–15; 12, 22–13, 10.

⁸ *Dialogus in defensionem poetices*, Karel Svoboda (ed.), (n. 2), 17, 28–34.

⁹ *Dialogus in defensionem poetices*, Karel Svoboda (ed.), (n. 2), 20, 21–28.

megjegyzései mind az eposz-, mind a drámaköltőkre vonatkoznak.¹⁰

A Platónról vett gondolat érdekes módon illeszkedik Augustinus művébe. A *Dialogus* orvostudományról szóló szakaszáról (18–22. l.) alább fogunk szólni; most csak a helyzet megértéséhez szükséges ismeretet szeretnénk elővételezni: miután Augustinus feddően szól kora orvosairól, akik nem foglalkoznak az asztrológiával, hanem csak az empirikus medicinával (19–20.), akkor, azon a ponton, éppen az orvosok érdekét képviselő Laelius teszi majd fel – „az orvosok elzavarására, kizárására” átalakítva, megfordítva – a Platónnál eredetileg a költők kizárásáról és elzavarásáról szóló gondolatot mint kérdést.

Az Augustinus és Laelius közötti vitának az a szakasza, amikor Augustinus a költői ihletről, a költők ihletettségről beszél, „automatikusan” Platón *Iónját* juttatja eszükbe. Augustinus művéből idézünk:

Augustinus: ... Volo siquidem ante omnia cum Musis meis in gratiam redeas, atque id genus hominum, qui praeclaro hoc munere afflantur, non secus ac oracula quaedam suspicias. Res enim (ut Plato ait) levis, volatilis atque sacra poeta est, neque poetica prius canere potest, quam deo plenus et extra se positus.

[...]

Augustinus: ... Quid enim (per deos immortales) admirabilis, quam mentes nostras tali quandoque vehementia exurgere, ita concitari, ita divino quodam furore corripi, ut dum calore isto inflammati vires proprias egredimur, nil aliud quam organa quaedam nos diis immortalibus praestemus? Ob hanc enim causam (ut idem inquit) Deus nobis mentem surripit, ut nobis tanquam ministris utatur, oraculorum nunciis et divinis vatibus.¹¹

Idézzük csak fel a mintául szolgáló Platón-dialógus vonatkozó szakaszának gondolatmenetét! Szókratész szerint Ión, a rhapszódosz nem szakismeret (*tekhné*) alapján tud szépen beszélni Homéroszról. Isteni erő (*theia dīnamisz*) hat Iónra, és mozgatja Iónt. A költők nem szakértelem alapján, hanem istentől eltelve (*entheoi ontés*), megszállottan (*katekhomenoi*) mondják a szép költeményeket. A költő akkor tud alkotni, ha a józansága elhagyja (*ekphrón*), ha már nincs benne értelem, ha eltölti őt az isten. Mivel tehát nem szakértelem alapján alkotnak a költők, hanem isteni osztályrészük (*theia moira*) alapján, mindannyian csakis azt képesek szépen megalkotni, amire őket a múzsa felindítja: az egyik eposzt, a másik enkómiont, a harmadik iamboszt stb.; más területeken viszont silányak (*phaulos*) mindahányan. (Tudniillik, ha szakértelem alapján tudnának egy dologról szépen beszélni, akkor mind a többiről is szépen tudnának beszélni.) Az isten azonban elveszi értelmüket, szolgák gyanánt (*hūpéretaisz*) használja a költőket, ahogyan a jósokat vagy jövendőmondókat is. A hallgatók tudják, hogy nem a jósok mondják a nagyszerű dolgokat, hanem maga az isten (*ho theosz autosz*) szól, és rajtuk, tehát a jósokon keresztül szól az isten beszéde a hallgatókhoz (533d-534d).

Hogyan illeszkednek ezek gondolatok *Dialogus*ba? Úgy véljük, hogy amit Platón a költők isteni ihlettségéről mond, azok a gondolatok – mint toposzok – Augustinus művében alapvetően a költészet védelme és az orvosok elleni támadás érdekében jelennek meg.

* * *

A következő gondolati egységben (18-22. l.) az orvostudományról, annak eredetéről, jelentős régi képviselőiről, valamint az asztrológiával való kapcsolatáról lesz szó. Augustinus álláspontját mindent leegyszerűsítve a következő módon tudjuk összefoglalni: az orvoslás csak anyagi érdekből történik, az orvosok a betegek kárán tanulnak. Az orvosok nem olyan általános szemlélettel nézik a világot, mint régi görögök elődeik. Augustinus szerint a korabeli orvosok nem sokat tudnak a bolygók mozgásáról és a csillagoknak az élővilágra gyakorolt hatásáról.¹²

¹⁰ Platón, *Állam*, II 378c-e, 380a-c; III 398a; X 595a-b

¹¹ *Dialogus in defensionem poetices*, Karel Svoboda (ed.) (n. 2), 23, 26–30, 24, 11–16.

¹² Bővebben, lásd továbbá: Kiss Farkas Gábor, *Vitéz és Janus után: a latin nyelvű irodalom Mátyás uralkodásának második felében és a Jagelló-korban*, in *Magyar irodalom*, főszerk. Gintli Tibor. Budapest: Akadémiai

A szakaszban Laelius elsősorban Pliniust (*Naturalis historia*) idézi, amikor az orvostudomány eredetéről, feltalálóról, első nagy képviselőiről, orvosairól szól (18. l.). Ezzel maga Augustinus is tisztában van, viszont ezt követően egy hosszabb szakaszban kifejti, hogy az idők folyamán az orvosok az emberi nyereségvágy rabjai lettek (18–19. l.). Kora orvosai sajnos nem is értenek az asztrológiához. Augustinus érvelésében szintén Pliniusra, illetve Hippokratészra támaszkodik. A szakasz gondolatmenetét alapvetően Augustinus irányítja. (Az orvos Laelius kevesebbet szól, általában röviden válaszol vagy kérdez – tehát az Augustinus Moravustól idézett antik források gyakorlatilag mind a *Dialogus* Augustinusának szájából hangoznak el.)

Augustinus ókori eredetű orvosellenes közhelyeket sorol fel, például amikor Pliniust idézi, hogy az orvosok a betegek költségén gyakorolnak, illetve, amikor említi az elhíresült sírfeliratot, amely szerint a beteg az „orvosok tömege” miatt halt meg, továbbá, hogy az orvosok szakmája az egyetlen, ahol legálisan lehet embert ölni (19. l.). Augustinus szerint az orvostudomány valójában a jóslás egy fajtája, és az orvosoknak asztrológiát is kellene tanulniuk. Az orvosnak tudnia kell, hogy a betegnek milyen betegsége volt, van és lesz, ez pedig egyfajta jóslás (19. l.). Az orvostudomány és az asztrológia kapcsolatának gondolata már a *Saturnaliában* is jelen van. Augustinus még szorosabb összefüggést állapít meg közöttük: azonosítja őket (19. l.). Augustinus Celsust idézi a kritikus napokról (20. l.), amikor az asztrológiai orvostudományt védelmezi.¹³

Augustinus a medicináról szóló szakaszban (18–22. l.) gyakran idézi az idősebb Pliniust, mégpedig az orvostudomány eredetére, az első és híres orvosokra vonatkozóan (*Naturalis historia*, 25, 13; 29, 3; 29, 2; 29, 11; 26, 12). Augustinus az orvosok kedvezőtlen megítéléséről szóló helyen főleg Plinius 29. könyvét idézi. (A *Naturalis historia* 29. könyve egyébként az orvosok elleni diatribéval kezdődik.)

Augustinus érvrendszere és a *Dialogus* gondolatmenete szempontjából viszont kardinális tény, hogy Augustinus – Macrobius szövegén keresztül – Hippokratész *Prognosticonját*; illetve az eredeti szöveget használva, latinul közölve Hippokratész egy másik művét (*De aëre aquis et locis*) is idézi (19. l.)! Augustinus az előbbi esetben azt hangsúlyozza, hogy a *medicina* nem más, mint jóslás, ezért az orvosoknak asztrológiát is kellene tanulniuk. Az orvosnak tudnia kell, hogy mi történt (milyen betegség) korábban a beteggel, mi történik éppen most vele, s mi fog később történni (*Prognosticon*, 1). Az utóbbi hely szövege szerint az asztronómia (ti. a görög szövegben *astronomia* szerepel) nem kis mértékben járul hozzá az orvostudományhoz, hanem jelentős mértékben (Hippokratész, *De aëre aquis et locis*, 2)!¹⁴ Más szavakkal: Augustinus a jóslás, valamint az asztrológia alapú medicina közötti rokonságot hangsúlyozza. Helytelennek tartja az empirikus orvosok egyoldalú gyakorlatát, akik csak gyakorlati orvostudománnyal foglalkoznak, és gyógyszerekkel gyógyítanak.

* * *

Augustinus a következő gondolati egységben az antik költőknek kijáró tiszteletéről és megbecsültségükről fog szólni (24–25. l.). Az előző részhez hasonlóan ebben a szakaszban is ő beszél többit, hosszabban, és ő irányítja a beszélgetést, és nem Laelius. Augustinus kevés példával is egyértelműen érzékeltetni tudja az ókori költők iránt az antik világban érzett tiszteletet: az Ovidiustól vett négysoros idézet (*Ars amat.*) általában a költők *maiestasáról* szól; a Pliniustól átvett gondolatok (VII, 109) a Nagy Sándor által Homérosz és Pindarosz iránt érzett tiszteletéről, a Tacitus-idézet pedig Vergilius ókori elismertségéről tanúskodik. „Innumerabilia mihi sane exempla suppetent, quibus dignitatem poetices aduersum te iure tueri possem” – kijelentéssel jelzi

Kiadó, 2010, 74–75. (Akadémiai kézikönyvek)

¹³ Farkas Gábor Kiss, *Augustinus Moravus and the Transmission of Ancient Wisdom in the Context of Poetry*, in *Augustinus Moravus Olomucensis*, Péter Ekler–Farkas Gábor Kiss (eds.), (n. 3), 85

¹⁴ Macrobius, *Sat.*, 1, 20, 5. „Nec mirum: siquidem medicinae atque divinationum consociatae sunt disciplinae. Nam medicus vel comoda vel incommoda in corpore futura praenoscit, sicut ait Hippocrates oportere medicum dicere de aegroto τά τε παρεόντα καὶ τὰ προγεγονότα καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι, id est: Quae sint, quae fuerint, quae mox ventura sequentur, quod congruit divinationibus quae sciunt: τά τ' ἔοντα τά τ' ἔσόμενα πρό τ' ἔοντα.”

Augustinus (25, 8–9.), hogy a konkrét kérdésre vonatkozóan további, komoly érvrendszert is mozgósítani tudna még.

A költők érdemeiről és költészet hasznáról szól a következő alegység (26–28. l.) Augustinus – Macrobius gondolatmenetének szoros követésével – különbséget tesz az elsősorban a hallgatók, olvasók gyönyörködtetését szolgáló történetek (pl. Menandrosz, Apuleius és Petronius darabjai, művei), illetve a komolyabb erkölcsi mondanivalókat tartalmazó történetek (Aiszóposz meséi, Hésziodosz, Orpheusz és a püthagoreusok költeményei) között. Ezt követően Horatiust és Diomedes grammatikust követve röviden ismerteti a költészet fő ágait, műneimet és műfajait (epikus költészet, drámai és lírai költészet stb.). Augustinus a forrásként használt *Ars poeticát* és Diomedes harmadik könyvét (*De metrica*) kompilálva – rövid felsorolásszerűen – ismerteti, hogy az egyes műfajok hogyan, milyen módon gyönyörködtetnek vagy tanítanak, illetve hogy az egyes műfajok miért tekinthetők hasznosnak, pl. Vergilius Aeneas alakján keresztül az ideális uralkodóról ír; illetve a lírai költők verseikkel a hallgatót, olvasót egyrészt ösztönözni, feltüzelni, másrészt megnyugtatni és vigasztalni is tudják. Gyakorlatilag csak Augustinust halljuk a szakaszban, mégsem válik unalmassá, mert – technikailag – helyesen jár el: az alapul vett forrásanyagot jól megválogatva, lerövidítve intézi hozzánk a költészet hasznosságáról, nagyságáról szóló érveit. Augustinus ezen a helyen kevés antik forrást idéz. Kiemelendő a Diomedes grammatikustól – a tragédia kapcsán – idézett történet Euripidészről és Arkhelaosz királyról, továbbá a Cicerótól kölcsönzött anekdota Themisztoklész zenei tudására vonatkozóan, valamint a Liviusnál olvasható történet Memmius Agrippáról.

* * *

A *Dialogus* magját, legfontosabb elemét a következő szakasz jelenti, amely a mesékben, történetekben, költői alkotásokban olvasható, rejtett gondolatok allegorikus magyarázatáról szól (28–35. l.). Ez az elem a dialógus utolsó harmadát képezi, Augustinus erre a helyre helyezi a hangsúlyt, a költészet védelmében megírt apológia legfontosabb érvét itt találjuk. (Az empirikusan dolgozó orvosokat feddő szakasz, amely a mű első harmadában olvasható –, persze, szintén fontos Augustinus érvrendszerében.) Augustinus ebben az egységben célja érdekében, gondolatmenete kifejtésére, alátámasztására érdemben – gyakorlatilag kizárólag – Macrobius és Fulgentius műveit veszi alapul. Az irodalmi művek felszíne alatt található allegorikus igazságok kifejtésére forrásként az V. századi Macrobiustól egyrészt a *Saturnaliát* veszi alapul, ami egyfajta irodalmi szümposzion, változatos témájú mű és komoly tudós anyagot halmaz fel, másrészt Cicero *Somnium Scipionis*ához írt, a neoplatonikus filozófiától erősen áthatott kommentárját; a Macrobius után élő Fulgentiustól pedig az allegorikus mítoszmagyarázatokat tartalmazó *Mythologiaet*.

Mivel a természetben Juppiter az általános erő, és mindenképp tőle veszik eredetüket, ezért Augustinus is, Vergiliust idézve (*Ecl.* 3, 60) vele kezdi mítoszmagyarázatait. Apollónnal folytatja, majd az istenek után a Teiresziászról, Medúzáról stb. szóló történetek s magyarázataik következnek. Laelius gyakorlatilag alig szólal meg a szakaszban. Augustinus vagy szóról szóra másolja Macrobius és Fulgentius vonatkozó szövegeit, vagy tartalmilag kivonatolva. Kiss Farkas Gábor hívta fel a figyelmet arra, hogy Augustinus – Phaëthón történetének interpretálásában – nem Fulgentiust követi, bár a magyarázatokban követni szokta őt –, hanem Erasmust.¹⁵

Augustinus (vagyis forrásai) szerint a mitológiai történetek alapvetően allegorikus tanítások, pl. az a történet, hogy Saturnus lenyeli gyermekeit, majd kihányja őket, arról szól, hogy az idő szül meg mindent; Juno (levegő) és Juppiter házassága pedig arról tanúskodik, hogy a levegő aláfekszik a tűznek, vagyis táplálja. Saturnus (Kronosként említve) az Ég (Caelum) fia volt: ez annyit tesz, hogy Khaosz idején még nem volt idő, mivel az időt az ég alapján, annak segítségével mérjük.

¹⁵ Farkas Gábor Kiss (n. 13), 89

Hasonlóképpen, az a tény, hogy Juppiter elzavarja Saturnust, azt jelenti, hogy az újabb korok felváltják a régebbieket. Saturnus kasztrálása és Venus születése pedig azt bizonyítja, hogy minden az égből születik.¹⁶ Augustinus – forrását szorosán követve – elmondja a Fulgentiusnál olvasható Teiresziász-történetet, annak allegorikus magyarázatával együtt: Teiresziász a négy évszak allegóriája, a nővé változó, majd férfivá újra visszaváltozó Teiresziász az évszakokat szimbolizálja. A kígyókra rácsapó Teiresziász a tavasz allegóriája, Teiresziász női állapotában a nyárnak, férfivá alakulva az ősznek, vakon pedig a télnek az allegóriája.

A magyarázatoknak köszönhetően Laelius nem kevés *scrupulustól* (34, 18) szabadult meg, és kéri Augustinust, hogy folytassa, s az alvilágról ismert mítoszokat is világítsa meg előtte. Beszélgetőpartnere hangsúlyozza, hogy a költők nem véletlenül találták ki, költötték az alvilágról szóló képzeteket, mítoszokat. A *Dialogus* ezeken a pontokon teljes mértékben Macrobius *Somnium Scipionis*-kommentárjának szövegét követi, szóról szóra; ennek illusztrálására két szakaszt szeretnék megmutatni.

„... quam ipsa corpora, quibus inclusae animae carcerem foedum tenebris, horridum sordibus et cruore patiuntur. Hoc animae sepulchrum, hoc Dytis concaua, hoc inferos uocauerunt, et omnia, quae illic esse credidit fabulosa persuasio, in nobismet ipsis et in ipsis humanis corporibus assignare conati sunt: obliuionis fluium non aliud esse asserentes, quam errorem animae, obliuiscantis maiestatem uitae prioris, qua antequam in corpus detruderetur[!] potita est, solam quae[!] esset[!] in corpore uitam putantis.” (*Dialogus*, 34, 28–35.)¹⁷

„Nam si animae memoriam rerum diuinarum, quarum in coelo erant consciae, ad corpora usque deferrent, nulla inter homines de diuinitate esset[!] dissensio, sed obliuionem quidem omnes hauriunt[!], aliae magis[!], minus aliae. Hinc est quod, quae apud Latinos lectio, apud Graecos uocatur repetita cognitio, quia cum uera discimus, ea recognoscimus quae naturaliter noueramus.” (*Dialogus*, 34, 35–35, 4.)¹⁸

Augustinus eléri célját: Laelius a dialógus végére utolsó *scrupulusától* is megszabadul. A költőket isteni inspiráció segíti: Boccacciótól kezdve a humanista szerzők (Conrad Celtis, Joachim Vadianus) körében ez a gondolat az egyik legfontosabb apologetikus elem a költészet érdekében. Az isteni inspiráció és az orvosi jóslás, jóvendülés összeegyeztethető. Ez a gondolat, tehát összebékíthetőségük tükröződik abban, hogy a *Dialogus* végén a két főszereplő, Augustinus és Laelius közös énekre fakad (39, 17–28.). A szép költemény (*Saluete, o nimium celebres Aganippidos undae // Tuque nouena cohors ...*) versformája alapján (Archilochium alterum) azonnal Horatiust (c. 4, 7) juttatja eszünkbe – méltó befejezés a költészet védelmében írt dialógus végén!¹⁹

¹⁶ Farkas Gábor Kiss (n. 12), 75; Farkas Gábor Kiss (n. 13), 88

¹⁷ Macrobius, *Somn.*, 1, 10, 9 sq. „Antequam studium philosophiae circa naturae inquisitionem ad tantum uigoris adolesceret, qui per diuersas gentes auctores constituendis sacris caerimoniarum fuerunt, aliud esse inferos negauerunt, quam ipsa corpora, quibus inclusae animae carcerem foedum tenebris horridum sordibus et cruore patiuntur. hoc animae sepulchrum, hoc Ditis concaua, hoc inferos uocauerunt et omnia, quae illic esse credidit fabulosa persuasio, in nobismet ipsis et in ipsis humanis corporibus adsignare conati sunt: obliuionis fluium aliud non esse adserentes quam errorem animae obliuiscantis maiestatem uitae prioris, qua antequam in corpus truderetur potita est, solamque esse in corpore uitam putantis.”

¹⁸ Macrobius, *Somn.*, 1, 12, 9 sq. „Nam si animae memoriam rerum diuinarum, quarum in caelo erant consciae, ad corpora usque deferrent, nulla inter homines foret de diuinitate dissensio sed obliuionem quidem omnes descendendo hauriunt, aliae uero magis, minus aliae. et ideo in terris uerum cum non omnibus liqueat, tamen opinantur omnes quia opinionis ortus est memoriae defectus. hi tamen hoc magis inueniunt qui minus obliuionis hauserunt quia facile reminiscuntur quod illic ante cognouerint. hinc est quod quae apud Latinos lectio, apud Graecos uocatur repetita cognitio, quia cum uera discimus ea recognoscimus quae naturaliter noueramus prius quam materialis influxio in corpus uenientes animas ebriaret.”

„Diffugere nives, redeunt iam gramina campis
arboribus comae;
mutat terra vices et decrescentia ripas

Összefoglalás

Augustinus Moravusnak fontos volt a választott téma, a költészet védelme, hiszen maga is írt verseket. (Elveszett verseiről, azok címéről is van tudomásunk. Összes fennmaradt versének szövegét, jegyzetekkel, bevezetővel Kiss Farkas Gáborral most tettük közzé.²⁰)

Mostani vizsgálatunk alapvetően az antik források és előképek censusának (lásd a jelen beszámolóhoz készített listát) elkészítésére és vizsgálatára szorítkozott. (Mindazonáltal röviden utalnunk kell a költészet védelmében megjelent humanista művekre is: Augustinus alapvetően Petrarca és Boccaccio hasonló témájú írásait ismerte, s ezeket fel is használta. Karel Svobodának köszönhetően jól ismerjük az Augustinus által idézett humanista szerzőket, forrásokat.²¹)

1. A *Dialogus*ban a Platón műveihez való szoros kapcsolat figyelhető meg. Augustinus tudniillik mind formailag, mind tartalmukat tekintve felhasználta a platóni dialógusokat. Augustinus egyrészt a mű címével (*Dialogus in defensionem poetices*) utalt Platón dialógusaira. Augustinus az ajánló levélben pedig egyértelműen hangsúlyozta a platóni dialógusok pedagógia értékeit és hasznosságát. A *Phaidros* alapvetően az Augustinus és Laelius közötti vita helyszínének, kiindulási pontjának kiválasztásához/kiválasztásában nyújtott követésre való mintát. Az *Iónra* és az *Államra* való utalások pedig már a *Dialogus* gondolatmenetének részeit képezték. A Platón műveire való egyértelmű utalások alapvetően a *Dialogus* első felében találhatóak. Ha az egész *Dialogus* tekintjük, akkor a következőket állapíthatjuk meg: bár Platón fontos szerző Augustinus számára, mindazonáltal, döntően, nem egyedül a Platón műveiből vett idézetek, illetve Platónra való utalások teremtik meg a *Dialogus* gondolatmenetének szerkezetét.

2. Mint láttuk, főleg Macrobius és Fulgentius (valamint Plinius) művei jelentik a *Dialogus* legfontosabb forrásait. Amit Platón a költők isteni ihletettségről mond, azok a gondolatok – mint toposzok – Augustinus művében alapvetően a költészet védelme és az orvosok elleni támadás érdekében jelennek meg. Ettől függetlenül elmondhatjuk, hogy Platón művei a *Dialogus* legfontosabb görög forrásai.

3. Kiss Farkas Gábor írásából tudjuk, hogy a *Dialogus* alapvető jelentősége részben abban áll, hogy elsőként tárgyalja a témát a kelet-közép-európai térségben. Augustinus nem csupán egyszerűen lemásolja a költészet legjelentősebb reneszánsz védelmezőinek, Boccaccióknak és Petrarcanak az érveit, s teszi hozzájuk az antik allegorikus irodalmi értelmezés ismérveit Macrobius és Fulgentius alapján. Augustinus utal a költészet és orvostudomány közös gyökerére, és jóslásszerű karakterükre. A költőket isteni inspiráció segíti: Boccacciótól kezdve a humanista szerzők (Conrad Celtis, Joachim Vadianus) körében ez a gondolat az egyik legfontosabb apologetikus elem a költészet érdekében.²²

4. Szeretnénk ismételt hangsúlyozni, hogy a *Dialogus*ban alapvetően Augustinus beszél. Nemcsak a terjedelmet tekintve jelentős mértékben, hanem a dialógus gondolatmenetét is ő

flumina praetereunt;

Gratia cum Nymphis geminisque sororibus audet
ducere nuda chorus.

Inmortalia ne speres, monet annus et alium
quae rapit hora diem.” Horatius, c. 4, 7, 1-8.

²⁰ [Péter Ekler and Farkas Gábor Kiss], *Poems by Augustinus Moravus Olomucensis*, in *Augustinus Moravus Olomucensis*, Péter Ekler–Farkas Gábor Kiss (eds.), (n. 3), 157–166.

²¹ Karel Svoboda, “Il dialogo ‘In difesa della poesia’ di Agostino da Olomouc,” *Lettere italiane* 8 (1956), 34-49.

²² Farkas Gábor Kiss (n. 13), 86, 90-91

irányítja. Laelius gyakran csak rövid válaszokat ad, helyesel, vagy további kíváncsiságának ad hangot. Meglepő (talán mégsem meglepő) módon Laelius az orvostudományról szóló részben sem számít – terjedelmi szempontból – domináns figurának.

5. További vizsgálatokat érdemelhet, hogy Petrarca orvosok elleni érveit milyen mértékben használta fel Augustinus, illetve hogy Augustinus, aki egyébként nemcsak kánonjogi doktor volt, hanem az *artes*(!) doktora is, más, eddig általunk részletesen nem vizsgált műveiben – Boccaccio *Genealogiája* nyomán – foglalkozik-e a jogászok és költők kapcsolatával, a jogtudomány és költészet egymáshoz való viszonyával.

* * *

B) Melléklet a kutatási beszámolóhoz, 2015

Augustinus Moravus Olomucensis: *Dialogus in defensionem poetices* (továbbiakban *Dialogus*)

a) *Ad libellum* [Kísérőköltemény]

Dialogus 11, 2. „I, liber...”

- Ovidius, *Tristia*, 1, 1, 1–2. „liber” – „ibis”
- Ovidius, *Epistulae ex Ponto*, 4, 5, 1–2. „Ite”, „elegi”
- Martialis, 3, 4, 1–2. „vade, liber”
- Martialis, 3, 5, 1–2. „parve liber”
- Martialis, 11, 1, 1–2. „quo ... liber otiose, tendis”
- Martialis 12, 2, 1–2. „Ibis, io, Romam nunc peregrine liber”

Dialogus 11, 6. „An scombris tunicas renuis thurique cucullos,”

- Catullus, 95, 8. „et laxas scombris saepe dabunt tunicas.”
- Persius 1, 43. „linquere nec scombros metuentia carmina nec tus?”
- Martialis 3, 2, 1–5. „uel turis piperisue sis cucullus.”
- Martialis 4, 86, 8. „nec scombris tunicas dabis molestas.”

Dialogus 11, 7. „Pascere vel scabras sordidulus tineas?”

- Horatius, *Epist.* 1, 20, 12. „coeperis, aut tineas pasces taciturnus inertis”
- Ovidius, *Ex P* 1, 1, 71–72. „roditur ut scabra positum rubigine ferrum, // conditus ut tineae carpitur ore liber,”

Dialogus 11, 8. „cardine postes” = Vergilius, *Aeneis*, 2, 493. „ianua, et emoti procumbunt cardine postes.”

Dialogus 11, 19. „memori pectore” = Horatius, *Sat.* 2, 4, 90. „nam quamvis memori referas mihi pectore cuncta,”

Dialogus 11, 20. „fului ... metalli” cf. Seneca, *Agamemnon* 857–858. „linqueret cum iam nemus omne fuluo // plenus Alcides uacuum metallo.”

Dialogus 11, 21. „...tyrio vellera tincta fuco,” cf. Lucanus, *X* 123. „strata micant, Tyrio cuius pars maxima fuco”

Dialogus 12, 10. „litterarum penu” = Macrobius, *Sat.* 1, 1, 2. „... et quasi de quodam litterarum

peno, ...”

Dialogus 12, 20. „Catonis sententiam” cf. Cicero, Planc. 66

Dialogus 13, 2–5. ok. „genus ... lasciviret” cf. Quintilianus, 12, 10, 73

Dialogus 13, 32. „nostra quantulacunque sunt” cf. Cicero, De oratore, 1, 135

Dialogus 14, 7. „nomini tuo nuncupatas” cf. Ovidius, Fasti 1, 245–246.

Dialogus 14, 7–8. „serena fronte” =

– Mart. 7, 12, 1 „Sic me fronte legat dominus, Faustine, serena”

– Stat., Sil. 2, 6, 65–66. „... paterere serena // fronte deos; ...”

Dialogus 14, 10. „palatino cuidam Apollini” =

– Hor., Epist., 1, 3, 17 „... Palatinus quaecumque recepit Apollo,”

– Prop., 4, 6, 11 „Musa, Palatini referemus Apollinis aedem:”

b) *Dialogus in defensionem poetices*

Dialogus 15, 1. ok „Laelius” cf. Cicero, Laelius de amicitia

Dialogus 15, 1. „Bassareus” cf.

– Horatius, c. 1, 18, 11

– Macrobius, Sat., 1, 18, 9

Dialogus 15, 4–5. „musarum choros” cf. Propertius, 3, 5, 20

Dialogus 15, 13–14. „Thyphoeus uel Rhoetus” cf. Horatius, c. 3, 4, 53–55.

Dialogus 15, 15. „poetarum et pictorum (ut Cicero dicebat) portenta quaedam.” = Cicero, Tusc. 1, 11

Dialogus 15, 16–18. „Num enim moveat quenquam quod triceps apud inferos Cerberus fingatur, Cocyti fremitus, transvectio Acherontis ...” = Cicero, Tusc. 1, 10

Dialogus 15, 19. ok. „poetae ... figmentorum” = Macrobius, Somn., 1, 9, 8.

Dialogus 16, 5–6. „certaminis non unquam detrectandum” cf. Livius, 21, 40, 2 „... ac detractantis certamen pro uictoria habui? ...”

Dialogus 16, 6. „veritas eruitur” = Quintilianus, 12, 9, 3 „at si iuris anfractus aut eruendae veritatis latebras adire cogetur, ...”

Dialogus 16, 9–10. „populares hae turbae” = Quintilianus, 2, 16, 2 „... nec seditiones modo turbaeque populares sed bella etiam inexpiabilia excitentur, ...”

Dialogus 16, 11. „individuo contubernio” =

– Apuleius, Met., 4, 26

– Apuleius, Apol., 53

- Dialogus 16, 22–23. „ventre aliquanto proiectiore” = Suetonius, *Tit.*, 3, 1
- Dialogus 16, 25. „mirmicino (ut aiunt) gradu” cf. Plautus, *Men.*, 888
- Dialogus 17, 28–31. cf.
 Platón, *Phaedrus* 229–230.
 Cicero, *De oratore*, 1, 28
 Cicero, *Leg.* 2, 6.
- Dialogus 18, 14–21. = Plinius, *NH.*, 25, 13, valamint Plinius, *NH.*, 29, 3.
- Dialogus 18, 22–24. cf. Celsus, I, prooemium.
- Dialogus 19, 7–14. cf. Plinius, 29, 5, 11 és 29, 8, 18
- Dialogus 19, 14–19. = Hérodotosz 2, 84
- Dialogus 19, 21. cf. Macrobius, *Sat.*, 1, 20, 4
- Dialogus 19, 22. = Macrobius, *Sat.*, 1, 20, 5
- Dialogus 19, 24–26. = Hippocrates, *Prognosticon*, 1
- Dialogus 19, 26–27. = Vergilius, *Georgica*, 4, 393
- Dialogus 19, 27–29. = Hippocrates, *De aere*, 2
- Dialogus 20, 15–20. = Celsus, 3, 4
- Dialogus 20, 21–23. cf. Platón, *Rep.* 3, 398A, 10, 595A
- Dialogus 21, 6 cf. Valerius Maximus, 6, 1, 7
- Dialogus 21, 12–19. = Diogenes Laertius, 3, 29–33.
- Dialogus 21, 25–29. = Plinius, 26, 12
- Dialogus 21, 31–22, 8. = Quintilianus, *Decl. Maior* 8, 9
- Dialogus 23, 14–15. = Horatius, *Epist.* 1, 14, 21–22.
- Dialogus 23, 16–18. = Horatius, *Sat.*, 1, 8, 37–39.
- Dialogus 23, 19–20. „pernicies ... macelli” = Horatius, *Epist.*, 1, 15, 31
- Dialogus 23, 21–22. „similem ... comedente” = Hier., *epist.* 7, 5 „... Similem habent labra lactucam, asino carduos comedente: ...”
- Dialogus 23, 28. Cicero, *De oratore*, 2, 194–195; Cicero, *Arch.*, 18
- Dialogus 23, 26–30. cf. Platón

Dialogus 24, 5–6. cf. Verg. Aen. 11, 283–284.

Dialogus 24, 11–16. cf. Platón

Dialogus 24, 21–24. = Ovidius, *Ars am.*, 3, 405–408.

Dialogus 24, 25–33. cf. Plinius, 7, 29, 108–109.

Dialogus 24, 33–25, 7. cf. Tacitus, Dial. 13.

Dialogus 25, 25–30. cf. Plinius 10, 20, 40; 25, 5, 14

Dialogus 26, 9–23. = Macrobius 1, 2, 7–9.

Dialogus 26, 24–26. = Diomedes GL 1, 473

Dialogus 26, 27–35. cf.
– Horatius *Ars p.*, 73-89.
– Diomedes 485, 487–488.

Dialogus 27, 16–20. = Macrobius, *Sat.*, 5, 13, 41

Dialogus 27, 31–34. cf. Diomedes, GL, I, 488.

Dialogus 27, 35–28, 1. = Apuleius, Florida 16

Dialogus 28, 7–8. cf. Cicero, Tusc. 1, 4

Dialogus 29, 5–6. = Vergilius, Buc. 3, 60

Dialogus 29, 6–9. = Macrobius, Somn., 1, 17, 14

Dialogus 29, 10–25. = Macrobius, *Sat.*, 1, 8, 6-11.

Dialogus 29, 26–30, 3. cf. Fulgentius I, 2, 5, 10

Dialogus 30, 4–7. cf. Macrobius, *Sat.*, 1, 17, 13–20.

Dialogus 30, 8–9. = Ovidius, *Metam.*, 1, 521-2.

Dialogus 30, 14–26. cf. Macrobius, *Sat.*, 1, 17, 43

Dialogus 30, 27–32. = Macrobius, *Sat.*, 1, 20, 18. ok

Dialogus 31, 15–16. cf. Macrobius, *Sat.*, 1, 20, 8

Dialogus 31, 17–32, 18 cf. Fulgentius 2, 5

Dialogus 32, 33–33, 15 cf.
– Fulgentius 1, 21
– Plinius 6, 200

Dialogus 32, 38 = Statius, *Theb.*, 11, 583–584.

Dialogus 33, 35–34, 8 cf. Fulgentius, 3, 3

Dialogus 34, 18 „scrupulum exemisti” = Plinius, *Epist.*, 3, 17, 2

Dialogus 34, 28–35. = Macrobius, *Somn.*, 1, 10, 9

Dialogus 34, 35–35, 4. = Macrobius, *Somn.* 1, 12, 9

Dialogus 35, 4-18. = Macrobius, *Somn.* 1, 10, 11-13.

Dialogus 35, 20–24. = Horatius, *Sat.*, 1, 1, 68–72.

Dialogus 35, 25-32. = Macrobius, *Somn.* 1, 10, 14

Dialogus 36, 20–22. cf. Cicero, *Orator* 48

Dialogus 36, 26–27. = Martialis 10, 33

Dialogus 37, 2–4. = Macrobius, *Sat.*, 1, 24, 13

Dialogus 37, 3. = Iuvenalis 14, 35

Dialogus 37, 6–7. = Cicero, *Tusc.* 5, 66

Dialogus 37, 7–9. cf. Fulgentius 1, 15

Dialogus 39, 17–28. = Horatius, *c.* 4, 7

Dialogus 38, 14. cf. Hieronymus, *Epist.* 27, 1.

Dialogus 38, 23–39, 2. = Quintilianus 1, 12, 4; 1, 12, 7

Dialogus 39, 6–15. = Cicero, *De oratore* 1, 150–151

Dialogus 39, 18–19. = Quintilianus 1, 12, 16

Dialogus 39, 23 „naso crispanti” = Persius 3, 87

Budapest, 2015. szeptember 28.